

Олена БАКОВИЧ

Царські та дияконські врата іконостаса церкви Різдва Христового села Козівка Козівського р-ну Тернопільської обл.

Olena Bakovych

Holy doors and deacons' doors of iconostasis in the Church of the Nativity in village Kozivka, Kozova district, Ternopil region

The article reviews the holy and deacons' doors of iconostasis of Church of the Nativity in the first half of the 19th c. The characteristic features in creation of holy and deacons' gates are revealed, which are reflected in iconography and in the interpretation of certain compositional elements; their structural features and decorative solutions. Innovations and trends in performance of holy and deacons' gates on similar monuments in the first half of the 19th c. in Western Podillya and Galicia are studied.

Keywords: deacon gates, iconostasis, cartouche, medallion, rocaille, rococo carving, style, royal gates

Розглянуто царські та дияконські врата іконостаса церкви Різдва Христового першої половини ХІХ ст.; виявлено характерні особливості у створенні царських та дияконських врат, котрі відображаються в іконографії та у трактуванні окремих композиційних елементів; їх структурні особливості та декоративне вирішення; прослідковано нововведення та тенденції у виконанні царських та дияконських врат щодо аналогічних пам'яток першої половини ХІХ ст. на Західному Поділлі та Галичині.

Ключові слова: дияконські врата, іконостас, картуш, медальйон, рокайль, рококо, різьба, стиль, царські врата

Культура та мистецтво є відображенням духовних і матеріальних цінностей у суспільстві. Ми можемо виділити певні характерні риси того чи іншого історичного періоду. Проте серед загальних особливостей історичної епохи кожен етнографічний регіон має свої, вужчі, притаманні лише йому риси. Відображенням духовного життя народу є сакральне мистецтво. Український народ завжди приділяв велику увагу оформленню своїх храмів, вагоме місце у яких займає іконостас.

Дослідження іконостасів в українському мистецтвознавстві займає вагому нішу. Якщо царським вратам приділено більше уваги (М. Драган¹, С. Таранущенко², Г. Павлуцький), то дияконські врата є менш досліджені. Проте такі пам'ятки аналізуються переважно у контексті розгляду іконостаса. Також недостатньо досліджені є царські та дияконські врата іконостасів першої половини XIX ст. Актуальність обраної теми полягає у дослідженні царських та дияконських врат іконостаса першої половини XIX ст. у храмі Різдва Христового села Козівка як окремих завершених та самодостатніх творів, котрі є складовою іконостаса.

Метою праці є вивчення особливостей царських та дияконських врат іконостаса першої половини XIX ст. церкви Різдва Христового с. Козівка (іл. 1). Для досягнення мети поставлено такі завдання: розглянути національні традиції та прослідкувати нововведення у створенні врат вище згаданого іконостаса.

Науковою новизною статті є розгляд та аналіз невідомих та малодосліджених царських та дияконських врат іконостаса першої половини XIX ст. церкви Різдва Христового села Козівка, котрі ще не були опубліковані та котрі ми вводимо до наукового обігу.

Іл. 1. Царські врата іконостаса, перша половина XIX ст., церква Різдва Христового, с. Козівка, Козівський р-н, Тернопільська обл. Фото автора, 2014 р.

Декоративне оформлення центральної частини іконостаса - царські врата, можна розглядати як окремих цілісний мистецький твір, зі своєю усталеною іконографією, виробленими упродовж століть орнаментальними мотивами й композиційними вирішеннями. З огляду на роль, відведену царським вратам як в літургії, так і в інтер'єрі храму, до їх оздоблення ставилися дуже ретельно, тут зосереджувалися творчі пошуки майстрів-сницарів. Саме в оформленні царських врат вперше в іконостасі з'являється декоративна різьба, і ми можемо прослідкувати її зародження й розвиток в українському мистецтві. У царських вратах найкраще виявляються характерні тенденції мистецьких стилів, зокрема, маньєризму, бароко, рококо.

Іконостас першої половини ХІХ ст. церкви Різдва Христового низький, складається з царських, двох дияконських врат та двох намісних ікон. Такий тип іконостаса був поширеним у другій половині ХVІІІ ст. (іконостас церкви св. Миколая с. Кальне⁴) та першій половині ХІХ ст. на Козівщині.

Розглянуті царські врата першої половини ХІХ ст. мають ажурну різьбу на стулках, що складається з виноградної лози з гронами з дрібними виноградинками. Такі дрібні виноградини є характерними для стилю рококо другої половини ХVІІІ ст. (на противагу – у стилі бароко – це були великі круглі виноградини) та для першої половини ХІХ ст. Центральна планка є напівкруглою, декорованою хвилясто вигнутою виноградною лозою, але уже без грон.

На тлі врат розташовані чотири медальйони: по два на кожній стулці. Розташовані вони по вертикальній осі один над одним. Картуші медальйонів вирізьблені у формі восьмилисника. Така форма не є характерною та рідко зустрічається у іконостасах першої половини ХІХ ст. Західного Поділля та Галичини. У картушах відсутня тема Благовіщення. Тенденція у царських вратах розташовувати лише чотири картуші із зображеннями євангелістів та без теми Благовіщення була характерною для другої половини ХVІІІ ст. і зберігається у першій половині ХІХ ст.

У картушах розглянутих врат розташовані євангелісти із своїми символами. Усі євангелісти зображені із відкритими книгами. Цікавим є те, що усі вони сидять на кріслах з високими спинками за столами, біля кожного на столі стоїть чорнильниця. Євангеліст Іван та Матей тримають перо у правій руці, а у Луки та Марка воно стоїть у чорнильниці. Варто зазначити, що за спинами євангелістів видніються портьєри.

Завершення врат є ажурним та наростаючим до центральної планки. Низ врат є фігурно вигнутий у формі літери S.

Схожими за структурою є царські врата іконостаса першої половини XIX ст. у церкві св. Івана Богослова села Жуків Бережанського р-ну. Проте вони мають шість медальйонів та повну іконографічну програму.

Такий тип врат не був поширеним у XVIII ст., але є характерним для першої половини XIX ст.

У іконостасі є двоє дияконських врат. Врата мають правильну прямокутну форму, по периметру вони обрамлені плоскою не декорованою планкою. Основу-тло врат складає решітка-трельяж, на котрій розташовані картуші із живописними зображеннями. У вертикально витягнутих восьмигранних площинах зображений архангел Михаїл та архангел Гавриїл відповідно на північних та південних вратах. Обидві постаті стоять і зображені у повний зріст. Постаті архангелів виконані за традиційною іконографією: Михаїл з мечем у правиці та терезами у лівій руці, Гавриїл з ліліями. Архангел Михаїл зображений як воїн – у панцирі поперх білої сорочки та червоним плащем, Гавриїл – у довгій білій сорочці, поперх якої коротша жовта туніка та рожева накидка. Площини тіла виконані у пастельній сіруватій гамі з плавним світло-тіньовим моделюванням, на ликах – червоні рум'яні. Така кольорова гама і живописне моделювання є характерними для іконописа першої половини XIX ст.

Аналогічними за структурою є дияконські врата першої половини XIX ст. у церкві Різдва Христового у Тернополі (мають великі картуші на тлі решітки-трельяжа із живописними зображеннями) та у церкві св. Миколая села Гиновичі Бережанського р-ну Тернопільської обл. (на тлі решітки-трельяжа розташовані маленькі картуші із зображеннями). У церкві Різдва Христового у Тернополі живописні площини займають майже половину площини врат так само, як і у розглянутих вище вратах церкви Різдва Христового у Козівці.

Для дияконських врат іконостасів першої половини XIX ст. характерною є основа-тло, що складається з ромбоподібної решітки-трельяжа. Таке тло почали широко використовувати майстри при створенні царських та дияконських врат іконостасів другої половини XVIII ст. (дияконські врата іконостаса другої половини XVIII ст. церкви св. Миколая села Кальне (Козівський р-н). Саме решітка-трельяж є однією із основних відмінностей від врат інших мистецьких стилів та характерною особли-

вістю для врат стилю рококо. Такий декоративний елемент зустрічаємо також у декорі іконостасів другої половини XVIII ст. Західного Поділля та Галичини, зокрема його використовують як декоративну площину, що з'єднує пілястри між царськими та дияконськими вратами іконостаса церкви Воскресіння Христового с. Кальне (Зборівський р-н), а також і у оформленні інтер'єрів як церков, так і костелів (костел домініканів, м. Тернопіль) і житлових споруд цього періоду. Решітка-трельяж також є популярною у першій половині XIX ст. на Західному Поділлі, зокрема і в Козівському районі, що бачимо на прикладі розглянутих дияконських врат, а також використовується і дотепер у іконостасах.

Дияконські та царські врата іконостаса першої половини XIX ст. у церкві Різдва Христового є самодостатніми мистецькими творами, що відображають тенденції сакрального мистецтва розглянутого періоду. Царські і дияконські врата є ажурними, на їх тлі розташовані картуші з іконами. Іконографічна програма царських врат є не повною – відсутня тема Благовіщення, дияконські – містять традиційні зображення архангелів. Варто зазначити, що царські та дияконські врата цього періоду мають досить великі розміри – вони є вищими і ширшими, ніж врата попередніх епох, а тому привертають до себе більшу увагу та є акцентами у іконостасі.

- ¹ Драган М. Українська декоративна різьба XVI-XVIII ст. – К.: Наук. думка, 1970. – 200 с.
- ² Таранущенко С. Український іконостас // Записки НТШ. Праці секції мистецтвознавства. – Львів, 1994. – Т. 227 (CCXXVII). – С.141-164.
- ³ Павлуцкий Г. Деревянные и каменные храмы [Електронний ресурс] // Древности Украины. – Вып. 1. – К.: Издание Императорского Московского Археологического общества, 1905. – 124 с. – Доступний з: <http://www.mysl-enedrevo.com.ua/ru/Sci/Heritage/Pavlucki.html>.
- ⁴ Бакович О. Композиційне вирішення іконостасів другої половини XVIII ст. церков Різдва Пресвятої Богородиці с. Новосілка (Підгаєцький р-н) та св. Миколая с. Кальне (Козівський р-н) Тернопільської області // Художня культура. Актуальні проблеми: наук. вісник / Ін-т проблем суч. мистецтва НАМ України; [редкол.: В. Сидоренко (голова), О. Федорук (гол. ред.), А. Пучков та ін.]. – К.: Фенікс, 2013. – Вип. 9. – С. 233-240.